

Мерейтой – 90 жас

ҒЫЛЫМҒА АРНАЛҒАН ҒҰМЫР

«Адамды көзі тірісінде мақтамау керек» – бұл қызғаншақтардың тапқан қағидасы. Шын жүректен мақтау қауіпті емес, жаңсақ қаралау – қатер», – деген екен француздың белгілі ойшылы Люк де Вовенарг.

Ендеше бүгінгі таңда ел ағасы атанып 90 жасқа толып отырған педагогика ғылымдарының өркендеуіне айрықша үлесін тигізген Әжес Петрович Сейтешев туралы жазғандарымыз құрғақ жалаң мадақтау емес, адал жүрегімізбен, шын пейілімізбен мақтанғанымыз. Талмай ізденетін, қажымай еңбек ететін ғалым-ның мерейтойы кезінде өнегелі ғылыми өмір жолынан тағылым іздегеніміз. Сөзі салмақты, жаны жайсаң, ойы терең Әжес Петровичтың қарапайым табиғатына да даңғаза мақтау үйлесімсіз.

Адамзаттың дүниеге келуі бірдей болғанымен, өмір сүруі бірдей емес. Әр адамның тағдыр талабы, өмір жолы, ғұмыр кешуі, қалыптасуы алуан түрлі, әрқилы болады. Ғылым барлық адамға тән емес, тек ғалымға тән. Академик А. П. Сейтешев – ғылымның шыңына жеткен адам. Ол өмір қиыншылығын да көрген адам.

«...Ермек іздеп асыр салған күндерім, сенен бүйтіп кетерімді білмедім» дей келе болашақ ғалым тек балалығымен ғана қоштасқан жоқ, әрі қаншама жылдар жетімдік пен жалғыздықтан жан – жүрегін қинаған уақытпен, алдамшы арманмен күн көрген бұлыңғыр сәттерімен, саялы ағаш – жөнке көлеңкесін пана еткізген қайғылы тіршілігімен қоштасты. «Менде бір сенің жалғызыңмын, Сар Далам, анам едің құшағы кең». Осылайша ол шынайы арман жолына бет бұрды, «қанатсыз болса да шың басына шығуға жастайынан жігерленген» жас адам болашағын еңбек пен білімнен іздеуге жол тартты, еңбек пен білім оны ғылымға алып келді, шынайы ізденімпаз, жаңашыл ғалым етті. Бүгін ол, 1929 – шы жылы Гурьев облысында Құланыш ауданында өмірге келген, туа сала анасынан, жеті жасында әкесінен айрылған, үй-күйсіздіктің барлық ауыртпашылығы мен азабын жүріп өткен Сейтешев Әжес Петрович бүгінгі күні педагогика ғылымының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының академигі, КСРО педагогикалық ғылымдары Академиясының академигі, Ресей білім Академиясының құрметті мүшесі, КСРО ғылымының еңбегі сіңген қайраткері, ТМД елдерінің «Ұлттық кадрлар даярлауды дифференциациялау мен интеграциялау» Кеңесінің үйлестіруші төрағасы, 30 томдық таңдамалы ғылыми еңбектердің, 1000 – нан аса ғылыми мақалалардың авторы, кәсіптік педагогиканың негізін салушы, өзінің іргелі ғылыми мектебін қалыптастырған ғалым, педагог және қоғам қайраткері.

Балалар үйінде тәрбиеленуі (Орлик балалар үйінің анықтамасы бойынша ол 1929 жылдың қараша айында өмірге келген) кезінде Әжес әскери қызметте болуды армандаған. Сол оймен Астрахань қаласындағы Суворов училищесіне оқуға түспек болып, балалар үйінен кетті, бірақ мақсаты алдынан шықпай, қалалар мен ауылдарды аралап жүріп, малшы, ұста, балықшы, слесарь, токарь жұмыстарын орындап, еңбекке пісіріп, шеберлікке үйреткен тәжірибе жинады. Кейін келе жасөспірім Әжес №9-шы Атырау кәсіби училищесін өте жақсыға оқып шықты. Одан кейінгі уақытта Кировобадтың әскери ұшқыш училищесін, Ташкенттегі еңбек резерві техникумын оқып бітірді. Алған бағыты оны Бішкек (Фрунзе) политехникалық институтына алып келді, институтты 1962 жылы бітіріп шықты. Алайда өзінің іргелі өмірлік қызметін ол өндіріс саласының шебері және оқытушысы ретінде институтқа дейін-ақ бастап кеткен болатын. Қырғыз республикасының кәсіптік- техникалық білім саласының өндірістік оқу ісінің шебері. Жалпытехникалық пәндердің, кәсіби арнайы пәндердің оқытушысы, №3-ші техникалық училищенің оқу-өндірістік жұмысы бойынша директордың орынбасары, директоры. Ә. П. Сейтешевтің бастамасымен өндірістік еңбекпен кәсіби оқуды үйлестіру барысында Қырғыз республикасында алғаш рет күрделі өнім өндіру технологиясы жасалып игерілді. Аталған училище базасында 60-жылдары токарьлық, үйлестірушілік, полиграфиялық станоктық жабдықтардың жаңа түрлері өндірілді. Әжес Петрович

алты түрлі жоғары білікті жұмысшы мамандығының оның ең жоғары өлшемінде игерген және оны нақты өндірісте өз ісінде тәжірибелеген тұлға. Басқа өндіріс шеберлері мен оқытушыларынан оның басты айырмашылығы – өндірістік процесті озық ғылыми оймен үйлестірушілік қабілетінде болып келді. Әжес жүрген орта ғылыми ізденіс ортасы, рационализаторлық, жаңашылдық ортасы, жаңа типті ізденістер мен эксперименттік зерттеулер, ғылымды практикаға енгізу ортасы. Қай салада еңбек етсе де, мектепте де, училищеде де, жоғары оқу орнында да бұл әдетінен ол айнымаған. Шебер, педагог тұлғасын жаңашыл ғалымдық, танымдық қасиетпен біражола бірлестірген дәл осы жаңашылдық психологиясы мен еңбекшілдігі екені даусыз.

Кәсіби техникалық білім педагогы бола жүріп ол оқу-өндіріс процесіне техникалық эстетиканы, еңбекті ғылыми ұйымдастырудың озық әдісін, техникалық жаңалық жасауға үйретудің жаңа жүйесін енгізді, өндіріске 4 жаңашылдық ашуды, 28 рационализаторлық ұсынысын енгізді, «Т – 1САП» токарлық станок үлгісін жасап шығарды. Жұмсақ металды өндеуге арналған кескіш жабдық жасап шығарғаны үшін КСРО Жоғары Кеңесінің грамотасы мен сыйлығына ие болды. Ұстаз шебер – оқытушы ретінде 400 ге жақын білікті жұмысшы кадрларын даярлап шығарды. Олардың арасында бірнеше Мемлекеттік сыйлықтың иегерлері бар.

Өндіріс пен ғылымды қатар қоя отырып жетілдіру, жаңашылдықпен жаңа сападағы өндірістік – технологиялық қатынастың туындауының себепшісі мен негіздеушісі болу оның Бішкек қаласындағы 1956–1969 жылдардағы техникалық кәсіби оқу орнында және 1970–1980 – жылдардағы Қырғыз политехникалық ғылыми – зерттеу институтының аға қызметкері болып еңбек еткен жылдарының өзіндік ерекшеліктері. Жаңашыл ұстаз 1960–1979 жылдары ғылыми – практикалық басшылық жасаған тәжірибелік эксперименталдық лабораториялар Бүкілодақтық тәжірибелік мектеп, өндірістік кәсіби педагогиканың теориясы мен практикасы жасалған ғылыми алаңына айналды. Кәсіптік педагогика ғылымының бағыты, оны практикалық тәжірибелерге сүйене отырып дамытқан ғалым – Ә. П. Сейтешев. Кәсіптік техникалық білім жүйесінің басшы кадрларының білімін көтеретін Бүкілодақтық институттың профессоры қызметін атқаруы барысында да Әжес Петрович оқу бағдарламаларына елеулі өзгеріс енгізе отырып, оған жүйелілік және эвристикалық, проблемалық сипат берді. Бұл дағдысынан кейін Қазақстанға қайта оралып, жоғары оқу орындарында ұстаздық жасауы кезінде де айнымады.

Ә. П. Сейтешев тәжірибесінде өндірісгік еңбек пен оқу ісі кезектесіп, өз орындарын тауып жатты. Үш жылдық аспирантурада іштей оқып, біржарым жылында ғылым кандидаттығына диссертация қорғап, психология ғылымдары кандидаты атағына ие болды. Жылдар бойы орта мектепте, кәсіптік техникалық және жоғары оқу орындарында жүргізген эксперименттік тәжірибелеушілік жұмыстары мен оның өзінің педагогикалық қызметімен үйлесіп жатуы нәтижесі оны педагогика ғылымдары докторы ғылыми дәрежесіне жеткізді (1974 ж.), 1980-ші жылы профессор ғылыми атағына ие болды.

Қазақстандағы жоғары мектептің оқытушысы қызметінің Қазақ ұлттық аграрлық университетінен басталуы да кездейсоқтық болмаған. Бұл оқу орны Ә. П. Сейтешевтің политехникалық өмірлік дағдысын оқу-тәрбие процесіне қосу үшін қолайлы білімдік – практикалық мүмкіндік берді. Ғалым «Инженер-педагог» мамандығының моделін жасады, идеяның іске асырылуы мақсатында 12 жаңа оқу бағдарламасын жасады, 100 ге жақын оқу – әдістемелік құралдар даярлады, көрнекті оқу құралдарын даярлады.

Мектеп – техникалық кәсіптік училищелері – жоғары оқу орны жүйесін қамтыған 40 жыл бойғы эксперименттік тәжірибелеу мен оның нәтижесін шығара отырып ғылыми еңбектер жазу..., ондай мүмкіндік пен бақыт әрбір ғалымның үлесіне тие бермейді. Ол тек мұқалмайтын жігер мен өз ісіне сенімділікпен шығармашылық ойы мен идеясын алға жылжыта алатын әлеуметтік мобильді тұлғалардың ғана атқара алатын ісі мен ғылыми тіршілігі. Зерттеуші Ә. П. Сейтешевтің «Педагогические основы устойчивого выбора учащейся молодежью рабочих профессий» (Фрунзе, 1973), «Пути воспитания профессионально направленной личности учащегося и молодого рабочего» (М.: Высшая школа, 1976 г.) сияқты еңбектері, «Основы профессиональной педагогики», «Новые системы обучения технической изобретательской деятельности», «Научные основы психологии высшей школы», «Научные основы педагогики высшей школы» теория мен практиканы үйлестіре қараудың нәтижелері. Осылайша кәсіптік педагогиканың теориясы мен практикасы,

қазіргі заманғы профессионал – маманның тұлғасын қалыптастырудың біртұтас ғылыми концепциясы жасалды, дамытылды. Ол жалпыға бірдей білім беретін орта мектептердегі еңбек тәрбиесінің қойылы мен іс-тәжірибесін әлеуметтік, педагогикалық, психологиялық тұрғыда, олардың біртұтастығында, өнеркәсіптік өндіріс пен аграрлық және қызмет көрсету салаларының болашағы тұрғысынан жан – жақты қарастырған және бұл біртұтас процесті педагогикалық қамтамасыз етудің негізін қалаған бірден – бір ғалым. Кәсіптік педагогика контекстінде жоғары оқу орындарында қазіргі заманғы маман тұлғасын қалыптастыру моделін жасады, жоғары білім дидактикасының ғылыми негізін, дамыта отырып болашақ инженерлер мен инженер – педагогтарды кәсіби даярлаудың қазіргі өзекті мәселелерін ашып көрсетті. Бұл тұрғыдағы ғалымның ой толғаулары мен ғылыми шешімдері 1997 жылы жарық көрген «Научные проблемы формирования личности и развития современного образования в Республике Казахстан» (Алматы: Ғылым) атты кітабында баяндалды.

Зерттеудің келесі сатысында жаңашыл ғалым өндіріс жағдайында жас мамандардың кәсіби бағдарлануын одан әрі дамыту мәселесін қарастырды. Тек өндіріс кеңістігімен шектелмейді, қазіргі заманғы білікті инженер кадрларын даярлау ісі мектептен, мектептегі еңбек тәрбиесі мен пәндік, лабораториялық тәрбиеден басталады, кәсіби мектептерде бастапқы кәсіби бағдар мен білім, тәжірибе өзінің логикалық жалғасын табады да, өндірісте шындыққа айналады, ендігі жерде инженерлік еңбек шындығын шығармашылық ізденістік бағдармен ұштастыру мүмкіндігі артады. Мәселе инженердің шығармашылық интеллектуалдық ізденіске қаншалықты бағдарланғандығында.

Зерттеуші пікірінше қазіргі ғылым, техника және өндірістің даму үрдісі қазіргі кәсіби даярлық (мазмұны, оқыту түрлері мен әдістері) пен қоғамның инженерлік және техникалық кәсіби даярлыққа сұранысы арасында сақталып отырған қайшылықтарды аша түсуде. Ол қандай қайшылықтар?

Біріншісі, білімдік ақпарат көлемінің артуы мен оқу уақытының шектелгендігі арасындағы қайшылық. Фундаменталдық іргелі (қоғамдық-саяси, жаратылыстанулық – ғылымдық, жалпытехникалық) білім бойынша да, қолданбалы (нақты – кәсіби) білім бойынша да. Осыдан келіп оқу пәндері мазмұнын іріктеуді жетілдіріп, жаңаша құрастыру міндеті туындауда. Оқу пәндері мазмұнындағы өзгеріс оқытудың әдістерін де өзгертуді талап етеді. Оқушыларды оқытудың интенцифті әрі тиімді әдістері қажет. Ол үшін білім негіздерін оқушыға жеткізудің, олардың оқу материалына қызығушылығын, оқытушы мен оқушының тез арада білімдік – ақпараттық кері арабайланысын арттырудың стандарттық емес әдістері ізделіп табылуы қажеттілік. Осы мақсатта оқу тобында болашақ мамандардың мүдделілігі мен қызығушылығын тудырып, елітіп, ертіп әкететіндей қолайлы психологиялық ахуалдың жасалуы, білім алып отырушылардың жұмыс қабілетін есепке ала отырып, оқу еңбегі үшін керекті оқу режимін жасау маңызды.

Екіншісі, қалыптасып қалған тарөрісті жекелеген мамандыққа даярлау жүйесі мен өндірістің мамандығы кең өрісті, жан-жақты, кәсіби мобильді маманға сұранысының артуы арасындағы қайшылық.

Үшіншісі, оқу процесін ұйымдастырудың қалыптасып қалған ұйымдастыру жүйесі мен қазіргі өндірістің – маманның кәсіптік қызметіндегі репродуктивтік және шығармашылық компоненттерінің арасалмағына қоятын талабы арасындағы қайшылық.

Жалпы алғанда Ә. П. Сейтешев шығармашылығына тән ерекшелік оның теориялық-болжамдық, әлеуметтік – жобалаушылық, әлеуметтік-педагогикалық үлгілеу әдісінің басымдығы. Келесі ерекшелігі оның педагогикалық, педагогикалық – тәжірибелеушілік ізденісінің негізінде өмірдің сұранысының, қоғамның нақты әлеуметтік-саяси, білімдік-мәдени, экономикалық сұраныстардың алынатыны. Оқу, тәрбие мәселесі, бірқатар педагогтар ғалымдар дағдысындай, өзіндік бір бөлек құбылыс, бөлек жатқан жүйе ретінде қарастырылмайды. Сейтешев ізденісінің қайнар көзі нақты қоғамдық өмірде, әлеуметтік – экономикалық шындықта, оның нақты сұранысында жатыр. Қоғамдық және өндірістік қатынастарды танып білу арқылы оның адами капиталға деген сұранысы, еңбек ресурсының интеллектуальдық – кәсіби даярлығына деген сұранысы айқындалады және дәл осы тұрғыда әлеуметтік-педагогикалық мәселелер қойылымданады, қарастырып нақтыланады. Ойға келген идея, жазылған теория тәжірибелік сынаққа қойылады, нәтижесінде жаңашылдық сипаттағы ғылыми еңбектер пайда болады. Оның

танымдық зерттеу әдістері мен ғылыми көзқарасы білім әлеуметтануын негіздеуші Эмиль Дюргеймге жақындата түседі. Э. Дюргеймнің тұжырымдауынша педагогика ғылымы қандай тұлға тәрбиелеу керектігін айқындап алуы үшін алдымен қоғамдық, әлеуметтік қатынастырды жақсы білуі керек еді. Уақыт, қоғам сұранысына сай келетін тұлға моделі үлгіленіп айқындалған соң ғана сондай тұлғаны тәрбиелеп қалыптастырудың жолдары айқындалуға тиіс. Ол дегеніміз, ең алдымен, берілетін білімнің мазмұнының іріктеліп алынуы мен оқу – тәрбие әдістерінің талапқа сәйкестендірілуі. Э. Дюргейм психология ғылымы үшін де осындай көзқарасын баяндаған (қараңыз: Emile Durkheim. EDUCATIONET SOCIOLOGIE. Эмиль Дюргейм Социология образования: Пер. с фр. Т. Г. Астаховой, ред. В. В. Собкин и В. Я. Нечаев. Вступительная статья В. С. Собкина. – М.: ИНТОР, 1996. – 80 с.; Қалдыбаева Т. Ж. Дошкольное образование: социология и междисциплинарные аспекты. Науч. ред. Р.Б. Абсаттаров. – Алматы, «Издательство Елтаным», 2013. – 192 с.).

Э. П. Сейтешевтің қай еңбегін алып қарасаңыз да, сіз дәл білім социологиясының негізін салушының ғылымаралық байланыс туралы айтып кеткен ілімінің жаңашыл ғалымның нақты практикалық зерттеулерінде, тәжірибелеу нәтижесінде ұштала түскен идеялар мен ойларында, нәтижесінде іргелі еңбекке айналған кітаптарында көрінісін тапқанын, дамытылғанын байқайсыз. Оның интеллектуалдық диапазоны мен танымдық қаблеттілігі әлдеқайда жоғары. Себебі ғалым әрі психолог, әрі педагог, әрі тамыры терең әлеуметтік сезімталдық иесі. Қоғамдық дамуының үрдістеріне және шынайы сұраныстарына қатысты әлеуметтік рефлексия оны ылғида шындыққа жақындатты, педагогикалық және психологиялық теориясын, ой – пікірін шынайы сұраныстар тұрғысынан бағамдап жазуға дағдыландырды. Қазіргіге ертеңгінің тұрғысынан қарау, әлеуметтік – педагогикалық болжамдау мен үлгілеу мәдениетін қалыптастырды.

Тек Франция социологиясының ғана емес, әлемдік әлеуметтанудың ірі классик тұлғасы Э. Дюркейм – мен оның тағы бір ұқсастығын, пікірлес екендігін атап айтпауға болмайды. Мәселе «оқу» мен «тәрбиенің» арасалмағы мен арабайланысында. Француз ғалымы «оқыту», «тәрбиелеу», «дамыту» ісінде бірінші орынға «тәрбиені» қойған. Әрине, эль-Фараби сияқты ұлы тарихи тұлғаның да білімді тәрбиеден тыс қалдыруға болмайтыны туралы ілімі баршаға аян. Э. П. Сейтешев шығармашылығында тәрбие мәселесі мектептегі еңбек тәрбиесінен, кәсіпке даярлау барысындағы адами тәрбие мен кәсіби тәрбиенің үйлестіруі мәселесінен бастау алған. Мақала авторының бірі 80-жылдардың аяғында Мәскеу қаласындағы Ленин атындағы одақтық мемлекеттік кітапханадан Әжес Петровичтің кәсіптік – техникалық оқу орындарындағы тәрбие туралы кітабымен таныса отырып, мәселенің қойылысының соншалық нақтылығы мен өміршендігіне зер қойған еді.

Расында, кеңес одағы кезіндегі бірқатар кәсіптік-техникалық оқу орындарын негізінен орта мектепте үлгерімі мен тәртібі жағынан ақауы барлар мен кедей-кепшік отбасылары мен жетім-жесірлер балалары, алыс ауылдардың жоғары оқу орнына өте алмай қалған жастары паналайтын. Сол себепті жасөспірімдер мен жастардың бұл әлеуметтік тобының тұлғалық тәрбиесінің әлеуметтік мәні зор еді. Шындығында, дәл осы оқу орнынан жүздеген жастартек кәсіптік білім мен тәжірибе ғана емес, зор адами – тәрбиелік мектептен өтіп, есейіп шығып жатты. Ынталысын қойғанда ынтасыз келгендердің өзін оқу процесінің нақтылығы еріксіз еліктіріп әкететін. Бұл жерде тек ауыздан айтылатын ақпарат берілмейді, оқу ісі нақты өндірістік жабдықпен танысу және өз қолымен сол жабдықпен жұмыс істеу арқылы жүріп жатады. Училище оқушылары үшін өндірістер есігі, нақты өндірістік процесс ашық болатын. Оларға сабақ берушілер негізінен өндіріс шеберлері. Олар көпсөзділікті білмейді, нақты өндірістік қатынаста тәрбие береді. Өндірістік – техникалық қауіпсіздік мәселесі ол да бар, қатаң тәртіп пен жинақылықты сақтамасаң өзінді өзін опатқа соқтыруы мүмкін. Яғни, мектеп пен кәсіби білім орнындағы оқу еңбегінің мазмұны да, ұйымдастырылуы да басқа, адами арақатынас нормалары да басқа. Кешегі бостық пен босбелбеулікке өндіріс барысында орын жоқ. Өз қолымен нақты өндірістік еңбекке қатынасушы жасөспірім мен жас адам еңбектің қадір-қасиетін тез ұғынады. Әрі жас адамның нәтижесі көрініп тұрған нақты еңбекке тікелей қатынасы оның өзіне сенімділік тудырып, қадір-қасиетін арттырады. Оған ұжымдық еңбектің мәнділігін қосып қойыңыз. Ұжым алдындағы жауапсыздық өндірістік еңбек саласында бірден айқындалып шыға келеді, ол сөзсіз, ұжымның ренішін тудырады, сенімін кемітеді. Өз кезегінде жас адамға ұжым тарапынан қойылатын талап та айқындала түседі. Қорыта

айтқанда, кәсіптік білімнің және оқытушы мен оқушының іс барысындағы арабайланысының нақтылығы мен ұйымдасқандығының тәрбиелік мәні ерекше. Осының бәрі А. П. Сейтешевтің өз тәжірибесі, оқушы ретінде, ұстаз ретінде және зерттеуші ғалым ретінде. Сол себепті жастарды техникалық кәсіби даярлау ісіне қатынасты оның ілімдерінің, тәжірибелерінің әлеуметтік мәні қазіргі Қазақстан жастарының кәсіби өсіп шығығуы үшін аса маңызды.

Тәуелсіз Қазақстанның дамып алға басуының транзиттік кезеңін бейнелей-тін 90-жылдары қоғамдық тәрбие, жастар тәрбиесі елеулі күйзелісті бастан өткізді. Әлеуметтік-тарихи уақыт дөңгелегі кері айналып, қоғамдық қатынас пен сана социалистіктен капиталистікке, жоспарлыдан рыноктық қатынасқа өту, соңғысының қажетті алғышарттарын жасап даярлау кезеңінде әлеуметтік және еңбек тәрбиесі де елеулі күйзелісті басынан өткізді. Көптеген жеке меншік оқу орындары бой көтеріп, бұрынғы кәсіптік-техникалық білім беру жүйесі қирап түскен уақытта бүкіл тәрбие салмағы мектепке түсті. Мектеп ондай қоғамдық және саналық қысымға төтеп бере алмай жатты. Кешегі тарихымызға «тоталитаризм» тұрғысынан ғана қарайтын әлеуметтік-психологиялық ахуал қалыптасқан уақытта ол кезеңде болған, нәтижесін беріп келген тәрбие тетіктері іске жарамсыз болып көрінді. Білім беру саласында елеулі қайтақұрулар мен жаңартулар жасалып жатқанымен әлеуметтік және еңбек тәрбиесі босаңсып кетті. Тәрбиедегі босап тұрған кеңістікті тезарада пайдаланып қалушылар табыла кетті, шет елден миссионерлік қызметтер ағылып келіп еніп жатты, жаңадан болған бірқатар «бизнес» – субъектілер жасөспірімдер мен жастарды табыс көзіне айналдырды. (Жол берілген сол бір босаңсудың салдарларын қоғам қазірде айқын сезініп те отыр). Қалыптасқан жағдай Ә. П. Сейтешевтің де жанын ауыртты, қамықтырды, қолына қалам алдырды. Ғалым өз пікірін былайша баяндады: «Қазақстан мектептерінде және жоғары оқу орындарында тәрбие жүйесі жоқ. Тәрбие жоқ жерде – білім жоқ, адам да жоқ. Ертедегі грек ғалымы Платон мемлекет туралы кітабының алтыншы пунктінде айтқандай, «тәрбиеленбеген немесе жалған тәрбиеленген адам – жер беті жаратқан ең қауіпті жабайы аң». Елдің дағдарыстық кезеңінде оқу – тәрбие мекемелеріне мәдениеттің төмендеуі тән болып отыр. Оның ең тереңдеген салдары - Қазақстан педагогының тұлғалық құлдырауы, өзінің профессионалдық қасиетінен айрылуы. Осындай күрделі әлеуметтік – психологиялық жағдайда педагогикалық позицияларды ғылыми-теориялық қайта қарау өткір қажеттілігі туындады. Бір жағынан карағанда, тұлғаны тәрбиелеу қоғам дамуының тұрақты элементі, әлеуметтік дамудың факторы, ол алғашқы қауымдық құрылыстан бері дәлелденген, екінші жағынан қарасаңыз, әлі қоғам дамуының стратегиясы анықталмаған, қоғамды қайтақұрудың жаңа негіздері түсінікті болмаған әлеуметтік дағдарыс жағдайы тәрбиені әлеуметтік тірегінен және лайықты мазмұнынан ажыратады. Әлеуметтік-саяси және әлеуметтік – экономикалық дамудың жаңа жолын іздеу барысының әлеуметтік қатынастар жүйесінің қиратылуымен, қоғамдық құрылымдардың ыдырауымен, идеологиялық вакуум, қоғамның дегуминизациялануы және криминализациялануымен қатарласып жүруі әлеуметтік және мәдени құбылыс ретінде тәрбиені бұзып қиратты. Педагогикалық дағдарыс жағдайында тәрбие жоққа шығарылды, мектеп пен жоғары оқу орындарында оның орнына тар өрісті пәндік оқыту ғана қалды».

Ғалымның ойынша, педагогика алаңында орын тепкен «жанашылдық» «ойындар» кәсіптік істің дағдарыстың белгісі. Инновацияшылдық әдістерді қуалап кету педагогикалық авангардизмге ұрындырды, ал ол өз кезегінде «адам», «қоғам», «еңбек», «қайырымдылық», «шындық», «сұлулық» сияқты жоғары құндылықтарды «күш», «мистика», «байлық», «секс», «индивидуализм» сияқты «құндылықтармен» ауыстыруға мүмкіндік ашты. Соңғылары қазіргі заманның мәдениетті адамы үшін құндылық емес, тек әрекет қана. Алайда сол соңғыларды қоғамдық коммуникация каналдары арқылы насихаттау ел педагогтарын сасқалақтатып, түсініксіз жағдайға енгізді, активті позициядан айырды. Керісінше, балалар мен жасөспірімдердің, жастардың адам натурасы мен табиғатына тән жаратылыстық құбылыстарын қоздырды, тәрбиелік құндылықтар мәнін таяздатты. Қазақстанға экспортталған шет елдік «құнсыз» материалдық және рухани өнімдер әлемдік мәдениеттің жетістіктері деп саналды, осылайша елдегі мәдени-психологиялық құлдырауға негіз болды. Балалар мен жасөспірімдерді, бойжеткендер мен бозбалаларды тәрбиелеу ісі барынша қиындады. Тағылық пен жабайылық, күш көрсету мен зорлық, индивидуалистік карьеристік, есі кеткен тұтынушылық, тартып алушылық жайлаған жағдайда педагогтар алдына тұлға тәрбиелеу міндеті қойылды. Жасөспірімдік қылмыс өрістеп алды. Тек екі жыл ішінде қазақстандық 500 бала

өз өмірін өзі қиды. Суицид эпидемияға айналды. Осының бәрі Қазақстан Республикасында қоғамдық тәрбие жүйесінің жоқтығынан, әлі ұлттық идеяның жасалып болмағандығынан, үлгі алатын идеалдың жоқтығынан....

Осылайша ой толғай келіп Ә. П. Сейтешев тәрбие жұмысы жүйесінің авторлық жоба – бағдарламасының моделін ұсынды. Төрт бөлімнен тұратын ғылыми еңбек ретінде жазылған бұл бағдарлама моделін автор «Рыноктық қатынас жағдайындағы тәрбиенің жаңа жүйесі» деп атады. Бөлімдерінің аттарының өзі айтылған ойтолғаудың негізгі бағыты мен мазмұнын аңғартып тұр: тәрбие процесі – құндылықтардың тәрбиеленушілер бойына сіңірілуі, қазіргі заманғы тәрбие мәселелері мен оны шешудің жолдары, болашақ мұғалімдерді тәрбиелік қызметке даярлау жолдары, білім мекемелері қызметін бағалаудың басты көрсеткіші тәрбие жұмысы болатындығы, т. б. Модель – программада тәрбие теориясы мен оның қолданбалық қырлары негізделді, талданды, тұжырымдалды. Тәрбиеге негіз болатын әлеуметтік құндылықтар жүйесін, тәрбие жүйесіндегі өзін-өзі тәрбиелеудің алатын орнын және оны дамыту жолдарын, тәрбиенің басты принциптік негіздерін баяндай келе автор «Жаңа тәрбиенің» қандай болатыны туралы өзінің ғылыми – практикалық түйінді тұжырымдарын жасады. Автор концепциясының өзегінде адам өмірінің мәні, адам өмірі мәніне жету жолында адамдардың өзінің ізденісі мен өз еңбегінің орны ерекшелігі алынған. Тәрбие – адамның өзін өз өмірінің мәніне сәйкес тіршілік жасауға, ізденуге, өзін-өзі жетілдіруге бағдарлау, жұмылдыру. Өз өмірінің әлеуметтік мәнін табудың негізінде адами құндылықтар жатыр. Өзін-өзі танып білуге тәрбиелеу өзіне өзі талдау жасау, бағалау, бағдарын айқындап алуға, айқындалған бағытта ізденіс әрекетін жасауға мүмкіндік ашады.

Ғалымның тәрбие төңірегіндегі ой толғанысы оның келесі іргелі еңбегін туғызды. Ол қазіргі заманғы профессионал – тәрбиешіні даярлау жолдары туралы еңбегі. Жаңашыл ізденуші бұл еңбегінде мұғалім – тәрбиешіні кәсіби даярлаудың жаңа концепциясының ғылыми – әдіснамалық негізін жасады, тәрбиеші педагогты даярлау процесінің ішкі мазмұнына үңілді, қажетті мазмұнды жасаудың ғылыми-практикалық негіздерін нақтылады, осы мақсатта жоғары оқу орнында қандай пәндердің оқытылуы қажеттігін баяндады. Басты орынға тәрбиеші – мұғалімді даярлайтын білім мазмұнының өзін өзгерту, болжап үлгілеу мәселесі қойылды. Мазмұн жазылып даярлаудың алдында оның бағдарламасын жасап алу қажеттілік. Автор бағдарлама құрылымы мен үлгісі қандай болу керек деген сұраққа жауап берді. Бұл еңбектегі өзекті авторлық қойылым – мұғалімнің тәрбиеші ретінде қалыптасып дамуының және оның кезеңдерінің нақты сызбаға түсірілген жобасының берілуі.

Тәрбие моделі туралы авторлық ізденістің келесі деңгейі педагогикалық қызметтің тәрбиелік қырына қойылатын жалпы талаптарға арналған. Педагогиканың өзі адамзаттық тәрбие идеясынан туындаған. Адамзаттың барлық мәселесі өзінің шешімін тәрбиеден табады. Біз ұлтымыз, нәсіліміз жағынан кім болмасақта бәрімізге ортақ бір құндылық бар – бәріміз Адамбыз; еңбек – адам дамуының басты заңдылығы. Еңбек дегеніміз – өз жаратылысыңды дамыту, байыту, жасампаз болу. Бұл адамға берілген зор бақыт; оқу процесі зерттеушілік сипатта болып, ғылыми білім алдағы практикалық іске бағалайтындай етіп құрылуы керек; Белгілі бір себептермен кәсіби әлемде тандай жасай алмай қалған адам қалған уақытында үлкен жастағы бала болып қала береді; Белгілі бір мамандықты жетік игермеген жас адам, ол қандай білімді болса да әлеуметтік жетілген адам бола алмайды. Сондықтан өз мамандығыңызды жақсы көріңіз: ол сізді тұлғалық қасиетіңізді қалыптастырады, жан дүниенізге өріс береді.

Жас адам рухани жетілу үшін бес деңгейден өтуге тиіс. Олар: табиғаттың заңдылықтарын білу және табиғатпен үйлесімде тіршілік ете білу; Ақылыңды, ерік – жігеріңді рационалды ұйымдастыра отырып, жан-дүниенің үшін қолайлы жағдай жаса, ұстазыңмен арабайланыста бол; психология мен дененді ақыл – ой және дене жаттығулары арқылы шынықтыр, оны дұрыс тамақтану мен салауатты өмір тәртібімен үйлестір; санаңды белгілі бір философиялық концепцияларды игеру жаттығулары арқылы кеңітіп отыр; ұжымдық ортада өмір сүру заңдылықтарын игеру арқылы ұлттық деңгейдегі қатынастарға ықпал ете алу әлеуетіне бейімдел... XXI ғасыр басындағы әлемдік дағдарыс – әлемдік жеткіліксіздік педагогтар пен педагогика ғылымы ұятында жатыр. Сол себепті педагогтардың ұлы миссиясы – бүкіл қоғамды мақсатты тәрбиелеу, оның адамгершілік – этикалық іргетасын қайта құру. Жаңашыл ғалымның бұл ілімдерін қазіргі заман адамының, мұғалімінің адамгершілік – моральдық кодексі демеуге бола ма?!

Тәрбиені ұйымдастыру туралы ғалымның келесі ой-пікірлері де өзіне назарыңызды аудартпай қоймайды. Академиктің түйіндеуінше, ХХІ ғасырда жаңа адам, жаңа ғылыми көзқарасы, әлемдік дүниеге жаңа көзқарастың түсінігі бар адам қалыптасуда. Сол себепті бізге тек ақыл-ой дамыған ғана емес, әрі жоғары адамгершілікті, рухани бай, өмірінің әлеуметтік мәнін түсінетін, оған қол жеткізе алатындығына сенімді, толыққанды өмірлік тіршілік үшін мақсатты және белсенді іс-әрекет етуші адамды қалыптастыра алатын қазіргі заман мұғалімі қажет. Қазіргі мұғалім тек өз өмір – тіршілігі мен оқытатын пәнінің заңдылықтары мен формуласын ғана айқын түсініп қана қоймай, әрі оның ғылымының даму тарихын да жақсы білуге тиіс. Бірақ ғылымын білу істің тек бір бөлшегі ғана. Басты керегі – сол ғылыми шындықты тәрбиеленушісінің өзінің өз еңбегімен аша алуына алып келу. Ол үшін тәрбиеленушінің ақыл-ойын жақсы білу керек. Осы мақсатта мұғалім тәрбиеленушісінің ойының өзгерісін әр минут сайын қадағалап отыр. Мұғалім бала ақыл-ойының сақтаушы – пері-штесі, оны сақтайды, дамытады, бекіте түседі. Бұл П. Ф. Кептерев айтып кеткендей күрделі бірақ қасиетті, жоғары мәнді іс.

Алайда педагогикалық жоғары оқу орындары түлектерінің жалпы мәдени норма шеңберінде шеберлікпен еңбек ету әлеуеті жеткіліксіз. Бұл тек бір елге ғана тән жағдай болып отырған жоқ. Мәселе ең алдымен психологиялық – педагогикалық даярлыққа қатынасты болып отыр. Өкінішке орай педагогтар әдетте тек пән мұғалімі ретінде ғана физика, химия, биология, т. б. пән мұғалімдері ретінде, академиялық білім алушылар ретінде ғана даярланып келеді. Оның психологиялық, жалпы мәдени, әлеуметтік даярлығы жекелеген білім алушының өзінің жекелеген үлесіне қалдырылған. Жеке адамдар әрқелкі. Қазіргі педагогикалық білім проффессиясы бойынша кеңейтілген ұшу алаңын қамтамасыз етіп отырған жоқ. Сол себепті мұғалім болып қалыптасу процесі өте қиын өтеді. Басты себеп – білімдік кеңістікті ұйымдастырушылар емес, тек пән мұғалімдерін даярлауда болып отыр.

Педагог – ол, ең алдымен Мұғалім! Тек арнайы педагогикалық білім алып қоймаған, ең алдымен қоғамдық проблемалардың өткір жүзін санасымен сезінетін тұлға. Ерекше әлеуметтік функцияны іске асырушы, уақыт пен ұрпақ ауысуының сабақтастығын қамтамасыз етуші. Онсыз адамзат дамуы, прогрестік даму тоқтап қалған болар еді.

Мұғалім – ойшыл, адам тағдыры, оның рухани, интеллектуалдық дамуы, физиобиологиялық денсаулығы, елінің және бүкіл әлемнің болашағы сеніп тапсырылғанын сезіне алатын ақыл – ой бейнесі. Мұғалім – зерттеуші, әрқелкі педагогикалық ситуацияда тек педагогикалық факторларды ғана көріп қоймай, бүкіл себеп – салдар жүйесін көре, түйсіне алатын, сөйте отырып, білім мен тәрбиенің тиімді жолдары арқылы мақсатқа нәтижеге қол жеткізе алатын әлеуметтік тұлға. Мұғалім – басқарушы. Күнделікті мұғалім еңбегін басынан адамның білім жүйесінің менеджері бола алуы мүмкін емес. ХХІ ғасыр педагог-тарының басым көпшілігінің тек жоғары білікті ғана емес, әрі жаңа идеяларды шығармашылықпен игеруге ашық, өз ойымен оны бағалай алатын, іске қоса ататын шығармашылық өрісті адамдар болатыны заңдылық... Академик ойының өміршендігі оны жалғастыра берсе деген ниет, ықылас тудырады.

Жоғарыда келтірілген ой толғауларды қорытындылай келе біздің көңілге түйгеніміз, айтылғандардың бәрі ой-пікір авторының өзіне, өзінің әлеуметтік тұлғасына тікелей қатынасты. Ғалым өз өмірін, өзінің педагогикалық және тәрбиелеуші тіршілігін, ғылыми ғұмырын баяндап отырғандай. Шынында да солай. Академиктің жүріп өткен педагогикалық, ұстаздық жолы - ғылыми – тәжірибелік жолы, өзінің ғылыми, ұстаздық жолының нақты практикасы, өмірлік сыннан өткен ғылым, ғылыми нәтиже.

Ғалымның ой жүйесі оны политехникалық білім беру, инженерлік даярлық, еңбек тәрбиесі мәселесіне қайта оралтты. Ендігі жерде қазақстандық қоғамның инновациялық индустрияландыру стратегиясы мүддесінде, жалпыға бірдей еңбек қоғамын қалыптастыру құндылығында.

Қоғам жалпыжаратылыстанулық, гуманитарлық ойлаудың барлық формаларының интеграциялануы жүріп жатқан тарихи сатыға аяқ басуда. Адамзат неоиндустриялық өркениетке өту алдында тұр. Сол үшін біздің қоғамға революциялық қозғалыстар қажет, түбірімен жаңа технологиялық жүйелерге, жоғары тиімділік беретін техниканың соңғы туындыларына қол жеткізу қажеттілік. Жоғары технология жоғары мәдениетті талап етеді, оның көзі білім мен адамдардың мінез – қылығында. Ғылыми көзқарас, жоғары кәсіби шеберлік, өз мамандығын виртуоздық деңгейде игеру, біліктілігінің үнемі артып отыруы, тәртіп пен әлеуметтік жауаптылық,

ұйымдасқандық пен ұқыптылық, еңбекке өзінің өмірлік қажеттілігі ретіндегі қатынасы жаңа уақыт адамы тұлғасына тән қасиет болмақ. Бұл дегеніміз ең алдымен мектеп пен жоғары оқу орны қызметінің реформалануы, бүкіл жоғары және орта білімнің қайта құрылуы. Аталған адами қасиеттерді тәрбиелеп қалыптастыру ерте бала жастан басталмақ. Сайып келгенде, мәселе педагогика ғылымының өзін, рыноктық экономика үшін кадр даярлайтын оқу орындарының өзін жетілдіру деген сөз.

Алда тұрған проблемалардың алғашқы қатардағылары – жастардың элеуметтік дамып қалыптасуы; жалпыға бірдей орта білім мен кәсіптік білімді дұрыс байланыстыру; білімнің сапасын арттыру; ғылыми негізделген кәсіби бағдарлау жұмысы. Тәрәрісті маман даярлау ісі өзін ақтамады. Жоғары мектептің қоғамның элеуметтік-экономикалық дамуындағы, ғылыми-техникалық прогрестегі рөлін арттыру үшін кеңейтілген маман даярлау қажеттілік. Көппрофильді емес, кеңпрофильді маман. Кеңпрофильді маманның кәсіби білімінің кеңейтілген теориялық базамен үйлестірілуі. Ол еңбек өзгерісі жағдайында маманды мобильді етеді, маманның танымдық қабілетін арттырып, кәсіби қызметінің жаңарған уақытта практикалық істерді қиналмай атқарып кетуге даярлайды.

Елдің индустриялық инновациялық даму стратегиясы политехникалық білімді терендетуді, жастарды техникалық мәселелерді шешудің негіздерімен таныстыруды, әрбір өндірістік ұжымдарда шефтік қозғалысты ұйымдастырып кеңейтуді, еңбек ұжымдарының жақын жатқан мамандықтардың игеруіне қызығушылығын арттыруды, ғылыми-шығармашылық қызметтің барлық түрлерін кең насихаттауды, шығармашылық кружок жұмысын кең дамытуды, ғылыми - зерттеу институттары мен жоғары оқу орындарының өндіріс орындарымен достастығын қолдап ынталандыруды, ғылыми-техникалық процестерге жұмысшылар мен инженер-техник қызметкерлерін ынталандыру жүйесін жетілдіруді қажетсінеді. Осының бәрі жалпыға бірдей еңбек қоғамы сұраныстарын педагогикалық тұрғыда қамтамасыз ету сұранысын арттырады. Әсіресе орта мектептердегі, кәсіби білім беру институттарындағы еңбек тәрбиесі үшін. Жалпыға бірдей еңбек қоғамын жалпыға бірдей еңбек тәрбиесінен, балалар мен жастардың политехникалық еңбек тәрбиесінен, еңбекті құрметтеуі мен сапалы еңбек ете білу мәдениетінен ажыратып қарау мүмкін емес.

Осылайша академик алпыстан астам жылғы педагогикалық, ғылыми еңбегі барысында мектептің, техникалық кәсіби білімнің, жоғары оқу орындарының дамуы ғылымы мен практикасына, педагогика ғылымының теориясына, элеуметтік тәрбиенің теориясы мен практикасына өзінің зор үлесін қосып келеді. Оның мемлекеттің ресми билігі алдына ұсынған ғылыми – практикалық ұсыныстары, концепциялары, талдаулары оны елеулі қоғам қайраткері етті. Оның бүкіл шығармашылық еңбегі жүйесінде кәсіптік білім, кәсіптік білімге негізделген элеуметтік, азаматтық тәрбие, ұстаз тұлғасы, мұғалімнің элеуметтік тұлғасы, еңбек тәрбиесі, кәсіптік педагогика мәселесі ерекшеленіп тұр.

Академик өзінің ойы мен арманын өлең шумақтарына түсіре отырып, «Жалғыздық бойды басқан бала жастан, өмірде ауырлық жоқ одан асқан, кез болса қаза жетіп, шырақ сөнер, есіркеп, жаны ауырар табылар ма жан» деп жүрек түбінде сақталып, мазалап келген ойын білдіреді. Жаңашылдығынан өзінің 90 жасында бірде бір айнымаған ел азаматына, ғалымға айтар едік: «Құрметті Әжес Петрович, сіз үшін жалғыздық ауылы әлдеқашан алыстап кеткен, асыл азаматтарын кәдірлей білетін ел – жұртың өзіңізбен әрқашан бірге» деген болар едік.

Академик Ә. П. Сейтешев үшін педагогиканың мүддесі – барша басқа тіршіліктен оқшау, ғұмырлық шаруа. Қазақ ұлтының алдағы жарқын болашағы – ұрпақтары Әжес ағадай Ұстаз – Ғалым өнегесін жалғастырады. Бұл – біздің ата-бабалар қалыптастырған ұлағатты жолымыз. Мерейлі, құрметті жасыңыз құтты болсын, еліңіз үшін ұзақ жасаңыз аяулы аға, ұлағатты ұстаз, жаңашыл ойыңызбен, ғылыми жетістігіңізбен халқыңызды қуанта беріңіз! Алла зор денсаулық берсін.

*Раушанбек Әбсаттаров, ҚР ҰҒА корр. – мүшесі,
Философия ғылымдарының докторы, профессор;
Тыныштық Қалдыбаева, социология
ғылымдарының докторы, профессор*

CONTENTS

<i>Seitova V.N., Isahmetova A.N., Makhatova A.B., Giese R.</i> The status and the ways of rational use of production capacity of agricultural processing enterprises in the Turkestan region	5
<i>Ayupova Z.K., Kussainov D.U.</i> Some questions of kazakhstan's diplomacy in water area of the Caspian sea	11
<i>Akhmetova G.K., Shell M.V.</i> Internet addiction of children in their early teenage years as a problem of the modern family ...	18
<i>Abdraimova K.T., Ibragimova E.K.</i> Relevance of training competitive specialists in the field of environmental protection in the world educational space.....	22
<i>Auezova K.T., Tazhibekova K.B., Zhansaitova G.S., Nabyeva M.T.</i> Some ways to innovative economic development.....	29
<i>Diba E.F., Sartova S.B., Diba T.V., Gnezdilov S.V.</i> Motivations and needs in the market economy.....	35
<i>Zhukova Z.B., Miroshnikova O.V., Myrzakhanova M.N.</i> Features of the consideration of individual labor disputes in the EAEU countries.....	40
<i>Konuspayev R.K., Demesinov T.Zh., Dzhaparova K.K.</i> Problems of budget planning in the Republic of Kazakhstan	45
<i>Kopbayeva G.K.</i> Scientific theoretical works of Film expert B.R. Nogerbek and kazakh cinema.....	51
<i>Mussina A.S., Yeleussizov M.Kh., Baitasheva G.U., Sandibayeva N.A., Amantai G.Ye.</i> Some approaches to ecological education of youth.....	57
<i>Mukhambetova Z.S., Mataeva B.T., Zhuspekova A.K., Zambinova G. K., Omarkhanova Zh.M.</i> Green economy in rural tourism.....	65
<i>Taizhanov L.T., Onbayeva M.B., Alimkulova E.S.</i> Priority directions of ensuring food security of Kazakhstan	70
<i>Truspekova Kh.Kh., Nurpeis D.K.</i> Design of shopping and entertainment centers as a multicultural objects of the present..	73
<i>Amerkhanova A. B.</i> Organization personnel marketing as a new approach to human resources management.....	81
<i>Bekebasova A.N.</i> Archetypes of kazakh and japanese cultures.....	87
<i>Ismailova N.T., Abisheva G.O., Ismailova D.T.</i> The role of EVENT-marketing in management.....	94
<i>Ismailova D.T., Abisheva G.O., Ismailova N.T., Bisenbaeva R.N., Maul Y.M.</i> Academic mobility as one of the factors university competitiveness.....	99
<i>Kumurkulzhaeva G.T., Khasenova K.K., Kairgalieva M.G., Zhalgasbayev A.A.</i> Innovative economy and technological entrepreneurship.....	106
<i>Linnik A.</i> Entrepreneurial activity as a field of strategic planning.....	111
<i>Rudenko Ye.I.</i> American, chinese and russian factors in interaction of central and South Asian States.....	118
<i>Tasbergenova G.K.</i> The present state of cultural objects in the Republic of Kazakhstan.....	126
<i>Shaikenova A.Zh., Morozova T.A.</i> Media education as the key factor of media literacy formation in social institutions in the Republic of Kazakhstan.....	134
<i>Kaliyev K. S., Nurmakhanova M.</i> So called "Private" ownership structure in Kazakhstani banking business model. Industry performance evaluation.....	139
<i>Abisheva G.O., Nurgalieva A. Sh., Ismailova D.T., Ismailova N.T., Zhumagulova A.K.</i> Modern trends in implementation academic freedom.....	155
<i>Burganova R.I., Shaiheslyamova K.O., Mogilnaya A.V.</i> Internationalization as the basis of modernization of higher education.....	161
<i>Imanbayeva Z.O., Taskarina B., Demeuova G., Baishukurova Zh., Tleubergenova M.</i> Main directions of the company's balancing structure observation decisions.....	167
<i>Nazhetova A.A., Kalimanova D.Zh., Kopasheva A.A., Berzhanova M.I.</i> Contents of different forms of nitrogen, phosphorus and silicon in the water unit of the north-eastern part of the caspian sea.....	174
<i>Kendyukh Y. I., Kendyukh I.G., Tsapova O.A., Mikhailova N.Yu.</i> Role of finance in the development of international economic relations.....	178
<i>Kurmanalina A.A., Sultamuratova N.B., Nurgalieva Sh.T.</i> Food security in Kazakhstan: analysis and state.....	184
<i>Mazhitov D., Moldashbayeva L., Jrauova K., Toksanbayeva G., Korpaliyeva B., Kerimbek G.</i> The impact of monetary policy on central bank assets: the case of the national bank of Kazakhstan.....	189
<i>Mataeva B.T., Zhuspekova A.K., Zambinova G.K., Ibraeva A.R., Zhetpisbaeva M.K.</i> Agrotourism as an alternative to the socio-economic development of rural territories.....	194
<i>Shamuratova N.B., Amirova G. K., Baitilenova E.S., Narenova A.N., Kaldygozova M.A.</i> Analysis of realized measurements of financial literacy.....	200
<i>Mussirov G., Bukharbayev Sh., Kaiyrgaliyeva M.G., Kaldenova G.S., Zhumagalieva B.Z.</i> Monetary policy experience and crisis activities in developing economies.....	209
<i>Sabirova R.K., Talapbayeva G.E., Zimullina A.I., Shabayev N.Ch.</i> Analysis of logistic service of corporate channels of distribution of goods.....	216
<i>Baizhanova L.B., Kunanbaeva D.A.</i> Features of project business models in the food industry of Kazakhstan.....	221
<i>Kokenova A.T., Abylkasym A.B., Shalbaeva A.R., Abdurazakov N.S., Bekmanova N.M.</i> Innovation in agriculture: digitization as a factor of new opportunities.....	226
<i>Aygarynova G.T., Rasheva G.K.</i> Some regulatory issues related to water security in the Republic of Kazakhstan.....	237
<i>Kazbekova L., Utegenova K., Akhmetova A., Bekesheva D.</i> Elaboration and accomplishment of competitive strategy for industrial enterprise	243
<i>Zhanuzak N.B.</i> Period of teenagers as the most integral stage of child development	250
<i>Mukhambetova Z.S., Mataeva B.T., Zhuspekova A.K., Zambinova G. K., Omarkhanova Zh.M.</i> Green economy in rural tourism.....	255
<i>Onbayeva M.B., Alimkulova E.S., Taizhanov L.T.</i> Development of financial food security of the Republic of Kazakhstan.....	260
<i>Absattarov R., Kaldybaeva T.</i> Life dedicated to science.....	265

**PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE
IN THE JOURNALS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www.nauka-nanrk.kz

<http://soc-human.kz/index.php/en/arhiv>

Редакторы *М.С. Ахметова, Т.А. Апендиев, Д.С. Аленов*
Верстка на компьютере *А.М. Кульгинбаевой*

Подписано в печать 10.12.2019
Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.
17,3 п.л. Тираж 500. Заказ 6.